

УДК 94(477.81)"1923/1939"

DOI: 10.33402/ur.2023-16-132-146

Руслана ДАВИДЮК

*доктор історичних наук, професор
професор кафедри історії України*

Рівненського державного гуманітарного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0485-5121>

e-mail: davrus63@gmail.com

Ярослав МАРЧЕНКО

*кандидат історичних наук, доцент
перший заступник начальника*

Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9569-6324>

e-mail: ymarchenko8@gmail.com

ВІДДІЛИ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ В РІВНЕНЬСЬКОМУ ПОВІТІ: ДІЯЛЬНІСНИЙ І ПЕРСОНАЛЬНИЙ ВИМІР (1923–1939)

Розглянуто обставини утворення Українського центрального комітету у Варшаві. З'ясовано, що перед інституцією стояло завдання організації української політичної еміграції в Польщі, надання її представникам моральної та матеріальної опіки. Складником діяльності УЦК у Варшаві були пошуки роботи для інтернованих військових Армії УНР, допомога у видачі довідок для отримання карт азилу (прихистку); задля консолідації емігрантів УЦК створював місцеві відділи (філії) і призначав уповноважених. Вказано, що на роботу філій УЦК негативно впливали організаційні труднощі, внутрішні суперечності, брак кадрів, зміни керівників філій, розпорошення емігрантів.

Стверджено, що наукова новизна статті полягає в запровадженні до наукового обігу архівних документів, міжвоєнної періодики, що дало змогу висвітлити етапи формування, форми роботи та персональний зріз відділу УЦК у Рівненському повіті.

Доведено, що перша група УЦК у Рівненському повіті виникла на Бабинсько-Томахівській цукроварні, об'єднавши військових емігрантів, яких очолював генерал Армії УНР Євген Білецький. Встановлено, що налагодження роботи відділу УЦК у Рівному відбулося після травневого перевороту 1926 р., в умовах «волинського експерименту» воєводи Генрика Юзевського, який надавав усіляку підтримку емігрантам УНР, небезпідставно розцінюючи їх як своїх союзників. Зазначено, що найдіяльніший період Рівненської філії УЦК тривав із 1928 р. по 1936 р. за

керівництва полковника Армії УНР Івана Литвиненка, чому сприяло те, що, будучи співробітником розвідувального відділу УНР у Варшаві, очільником контрольно-розвідувального центру УНР у Рівному, він мав кращі можливості організаційної праці, ширші контакти з польською владою.

Досліджено форми роботи Рівненської філії УЦК, як-от: популяризація імені Симона Петлюри, опіка над хворими, самотніми побратимами, організація їхніх поховань, увічнення пам'яті учасників Української революції. Акцентовано увагу на реакції діячів філії щодо подій у підрадянській Україні. Звернено увагу на участь представників Рівненської філії в з'їздах УЦК у Варшаві. Обґрунтовано поступове припинення діяльності Рівненської філії УЦК наприкінці 1930-х років. Причинами цього визначено згорання «волинського експерименту», а також розчинення осередку УЦК в інших проурядових структурах.

Ключові слова: Український центральний комітет, Друга Річ Посполита, відділ, Рівненський повіт, «волинський експеримент».

Повномасштабна війна Росії проти України спонукає вкотре переосмислити події поразки Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., коли значна частина військових і цивільних діячів Української Народної Республіки (УНР) емігрувала до Польщі. Одним з основних викликів, які постали перед українськими політичними емігрантами, була потреба самоорганізації і взаємодопомоги. Цьому всіляко сприяв Український центральний комітет (УЦК) у Варшаві, який формував філії по всій Польщі.

Мета статті полягає у критичному осмисленні обставин виникнення та діяльності відділів УЦК на території Рівненського повіту крізь призму особистісного чинника й основних напрямів роботи.

Загальні проблеми виникнення та функціонування УЦК у Польщі розглянув польський історик Омелян Вішка (Emilian Wiszka) (Wiszka, 2004), діяльність української політичної еміграції в міжвоєнній Волині – Руслана Давидюк (Давидюк, 2016). Оскільки у філіях більшість становили колишні інтерновані вояки Армії УНР, важливими в написанні статті були довідкові дослідження Олександра Колянчука, Миколи Литвина, Кіма Науменка (Колянчук, Литвин, Науменко, 1995), Ярослава Тинченка (Тинченко, 2007; Тинченко, 2011). Водночас для глибшого вивчення функціонування відділів УЦК у Рівненському повіті визначальними стали архівні матеріали Державних архівів Рівненської та Волинської обл., Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного історичного архіву України у Львові, Галузевого державного архіву Служби безпеки України (м. Київ). Про форми діяльності філій УЦК із центром у Варшаві, призначення та роботу уповноважених у різних повітах повідомляв пресовий орган комітету «Вісті Українського центрального комітету в Польщі» (Вісті УЦК), що виходив у Варшаві. Інформацію про життя, діяльність представників української політичної еміграції почерпнуто з публікацій на сторінках тодішніх періодичних видань «Тризуб» та «Українська нива».

Після Ризького договору, що регламентував згорання офіційної діяльності еміграційних структур ДЦ (Державного центру) УНР, з ініціативи заступника голови РР (Ради Республіки) Пилипа Пилипчука, міністра закордонних справ УНР

Андрія Ніковського, керівника Української дипломатичної місії у Варшаві Андрія Лукашевича у Варшаві виник УЦК, статут якого 9 серпня 1921 р. затвердив міністр внутрішніх справ Польщі. Впродовж 1921–1923 рр. УЦК у Варшаві по чергово очолювали Андрій Лукашевич, Олександр Саліковський, В'ячеслав Прокопович. Із кінця 1923 р. обов'язки керівника перебрав очільник організаційної секції Микола Ковальський, якого 1928 р. офіційно обрали головою УЦК і він обіймав цю посаду до кінця міжвоєнного періоду (Садовський, 1954, с. 6; Wiszka, 2004, s. 63).

Перед інституцією стояло завдання консолідувати, організувати політичну еміграцію, зв'язавши з еміграційним центром «периферії і закласти матеріальний фундамент для цієї будови в образі національного податку, необхідного в першу чергу для правного захисту та підтримки емігрантів, які відчують у цьому гостру потребу» (Вісті УЦК-1, с. 1–2). Національний податок мали сплачувати всі емігранти через відділи й уповноважених осіб УЦК. Відтак їхнє формування стало важливим сегментом роботи комітету. Однак організаційні проблеми не дали змоги швидко та якісно формувати філії, збирати національний податок. Праця ускладнювалася суперечностями в середовищі еміграції та загальною бідністю її представників: «Мусимо сконстатувати, що число емігрантів, які свій обов'язок виконують (сплата національного податку – 2 % з місячного прибутку) – таке невелике, що їх по пучках перелічити можна» (До обов'язку, с. 2–3).

УЦК у Польщі займався пошуками праці для емігрантів, зокрема військових, які перебували в таборах інтернованих, допомагав у видачі довідок для отримання карт азилу (притулку), був посередником для виїзду на роботу до Франції чи інших країн, опікувався інвалідами. Після розформування таборів для інтернованих колишні вояки Армії УНР розселилися по території Польщі, намагаючись знайти роботу. Відсутність мовного бар'єру та православна віра слугували додатковими чинниками поселення емігрантів у Волинському воєводстві, але переїхати на західноукраїнські землі вони мали можливість лише з дозволу місцевої влади (Листування-1, арк. 6–7). Більшість із них могла претендувати на фізичну важку роботу, нерідко сезонну чи тимчасову, як-от: вирубка лісів, робота на тартаках, цементовнях, цукроварнях, у фільварках, на будівництві залізничних колій, мостів. Знайти працю за фахом інтернованим було надзвичайно складно. Восени 1923 р. УЦК посприяв в отриманні права азилу для 28 емігрантів, зокрема в Рівному, Кременці й інших містах. Було здобуто дозвіл на виїзд у «східні провінції для роботи 400 інтернованим та бувшим інтернованим» (Діяльність Секретаріату, 1923, с. 5).

Відтоді, намагаючись консолідувати розпорошене емігрантське середовище на місцях, УЦК призначав головних уповноважених у воєводства. Одночасно комітет розпочав роботу зі створення на місцях відділів, груп, затверджував склад їхніх управ (§ 52) (Статут, арк. 4). В «Обіжнику Українського центрального комітету» наголошувалося: «Арт. 9. На місцях, з ініціативи місцевого громадянства засновуються відділи Центрального комітету. Арт. 10. Керівники відділів та заступники обираються загальними зборами кожної емігрантської колонії і затверджуються ЦК» (Обіжник, 1923, с. 2). Для відкриття відділу в окремій місцевості мало бути не менше 10 дійсних членів товариства (§ 63). У місцях зосередження незначної кількості емігрантів «Головна управа УЦК призначала своїх уповноважених, діяльність яких обмежувалась цією групою» (§ 84) (Статут, арк. 5).

Роботу УЦК супроводжувало багато викликів і труднощів. Працюючи з 1923 р. у Волинському воєводстві, уродженець Полтавщини, уповноважений Генерального секретаря УНР по залізницях Півдня України, очільник Центрального бюро біженців (ЦББ) у Ченстохові Антон Стрижевський констатував: «Польська влада і УЦК намагалися організувати облік емігрантів УНР, однак він проводився лише через філії УЦК, а вони реєстрували не всіх. Я, як багато інших, ухилився від цього, тим більше, що закону про таку реєстрацію не було» (Справа Стрижевського, арк. 56–57). Отож, незважаючи на зусилля керівництва УЦК, багато емігрантів на периферії залишалися поза впливом комітету, намагалися самостійно вижити й адаптуватися до нових умов.

На відміну від території етнічної Польщі, де філії УЦК були великими, як-то: Варшавська, Калішська, у Волинському воєводстві з об'єктивних (заборона польської влади) та суб'єктивних (проблема працевлаштування) причин діяли малі відділи й окремі групи. Одним із найдіяльніших був відділ УЦК у Рівному, до якого з часом доєднувалися емігранти не лише міста, а й околиць, а згодом і окремих груп.

Початки згуртування колишніх інтернованих вояків УНР у Рівненському повіті сягають 1923 р. У жовтні того ж року за сприяння УЦК із табору інтернованих на роботи до Бабинсько-Томахівської цукроварні в Рівненському повіті прибули українські вояки, переважно старшини, під керівництвом генерала Євгена Білецького та його помічника підполковника Юрія Ордановського. Вони заснували сільськогосподарську трудову колонію військових емігрантів УНР (Тинченко, 2011, с. 150). Так, перша група УЦК у Рівненському повіті виникла в організований спосіб, об'єднавши військових емігрантів, які працювали на цукроварні в с. Бабин.

Уповноваженим УЦК при цій групі 1924 р. призначили генерала Білецького (Уповноважені, 1925, с. 52). Уродженець Харківщини, офіцер російської жандармерії, учасник Першої світової війни, у роки революції він був членом Українського генерального військового комітету, комісаром уряду УНР при 6-й кінній дивізії, головою ремонтного депо Херсонської ремонтної комісії Армії УНР, начальником тилу Дієвої армії УНР (1919–1920) (Списки, арк. 14; Колянчук, Литвин, Науменко, 1995, с. 118; Тинченко, 2007, с. 42). Опинившись на Волині, Є. Білецький допомагав колишнім інтернованим у реєстрації, посприяв 100 старшинам в отриманні карт азилу, виклопотав 12 дозволів для проживання на «кресах» (Вісті УЦК-2, 1924, с. 6). Рівненський староста доповідав, що колишні інтерновані національно свідомі, проводять антидержавну агітацію, поширюючи ідею незалежності України серед місцевого населення, налагоджують контакти із православними священниками й українською інтелігенцією (Листування-2, арк. 1).

Щороку в Рівному 14 жовтня, на день Покрову Пресвятої Богородиці, відбувалися урочисті збори військових під головуванням генерала Білецького. Неодмінними співорганізаторами дійства були давні члени Українського генерального військового комітету Степан Письменний, Олександр Недзвецкий та інші старшини (Тинченко, 2011, с. 150–151). Степан Письменний, уродженець Харківщини, член УЦР, був секретарем Українського генерального військового комітету, скарбником Міністерства військових справ УНР. У міжвоєнний період оселився у Рівненському повіті, працював на місцевій електростанції, займався громадською діяльністю, був членом Волинського українського об'єднання (ВУО), товариства

«Українська школа», спортивного клубу «Горинь», Товариства ім. митрополита Петра Могили. Олександр Недзвецький, народився в м. Гайсин Подільської губернії, у роки Української революції командував 2-м кінним полком ім. Івана Мазепи, брав участь у Першому зимовому поході. На початку 1930-х років призначений начальником розвідувального пункту уенерівського центру в Корці, згодом мешкав у с. Городок поблизу Рівного.

Група УЦК у Бабині переживала багато труднощів, пов'язаних із важкою роботою, хворобами, ранніми смертями емігрантів, подекуди напруженими відносинами з місцевою владою. Однак чи не найбільше ускладнювали ситуацію внутрішні суперечності в еміграційному середовищі. У середині 1920-х років такі протиріччя в Рівненському повіті пов'язували з отаманом Володимиром Оскілком, який намагався створити противагу генералові Білецькому, посиливши власний вплив на емігрантів. Врешті, у другій половині 1920-х років ситуація змінилася: група УЦК у Бабині частково розпорошилася та набула значення меншого осередку в підпорядкуванні Головної управи УЦК, а оточення В. Оскілка, консолідоване в Українській народній партії (соціалістів-самостійників) (УНП(с-с)) і навколо рівненської газети «Дзвін», після вбивства отамана в червні 1926 р. більшовицькими агентами опинилося на маргінесі політичного життя (Давидюк, 2016, с. 144, 302).

З 1925 р. організаційна робота УЦК на території Волинського воєводства почала налагоджуватися. У міру приїзду й осідку поступово сконсолідувалася група українських емігрантів у Рівному (Вісті УЦК-4, 1926, с. 11). Хоча й надалі цей процес ускладнювали брак кадрів, постійні зміни керівників і членів управ філій, розпорошення емігрантів.

Уповноваженим УЦК у Рівному наприкінці 1925 р. призначили Данила Ковпаненка, який до того був головним уповноваженим у Волинському воєводстві й одночасно очолював Ковельську філію УЦК (Вісті УЦК-3, 1925, с. 47). Інженер за фахом, у минулому комісар залізниць УНР, Д. Ковпаненко з 1925 р. долучився до просвітницької роботи як член Рівненської «Просвіти», згодом був лавником магістрату, членом управи товариства «Українська школа», ВУО, спортивного клубу «Горинь» (Давидюк, 2016, с. 245). На посаді очільника відділу УЦК у Рівному й уповноваженого в Рівненському повіті його в листопаді 1928 р. змінив І. Литвиненко (Звіти і рапорти-1, арк. 913). Членами управи, обраними у травні 1929 р., стали старшини Армії УНР: віцеголовою філії – уродженець Київщини Василь Павловський; секретарем – юрист Володимир Розумов (Розум); скарбником – організатор хору 3-ї Залізної дивізії Созонт Кальмуцький; членом управи – вже згаданий Степан Письменний (Наглядова справа-2, арк. 16, 24).

На загальних зборах філії УЦК у Рівненському повіті 21 травня 1933 р. керівником знову переобрали І. Литвиненка. До складу управи традиційно ввійшли колишні вояки Армії УНР, які пережили інтернування у таборах. Заступником голови відділу став уродженець Чернігівщини Андрій Дубиновський; секретарем – Сергій Полікша, родом із Київщини; скарбником – Василь Семенів із Катеринославщини. Зауважимо, що А. Дубиновський і С. Полікша жили в повіті від кінця 1923 р., приїхавши з таборів на роботу до цукроварні Шпанова, а В. Семенів опинився у Рівному 1927 р. після навчання на економіко-кооперативному факультеті Української господарської академії (УГА) в Подєбрадах. Присутні за зборах

висловлювали побажання, щоб нова управа філії частіше скликала загальні збори для кращого інформування про становище еміграції та вирішення загальних справ (У Польщі, 1933, с. 26).

На 1934 р. відділ УЦК у Рівному нараховував 39 осіб, на 10 жовтня 1935 р. – 41, на 1 квітня 1938 р. – 49 (Наглядова справа-1, арк. 18; Наглядова справа-2, арк. 41, 55, 56). Незважаючи на певне кількісне зростання, основні проблеми залишалися. Степан Письменний, доповідаючи у грудні 1933 р. на 5-й сесії Ради УЦК у Польщі, наголошував, що організаційному життю емігрантів повіту перешкождала їхня розпорошеність по селах, важке матеріальне становище, недостатня кількість громадсько активних представників інтелігенції (Липовецький, 1934, с. 6). Наслідком подібних процесів у Волинському воеводстві було рішення Головної управи УЦК про те, що малочисельні «осередки в Острозі та Кременці можуть належати до Рівненської філії» (Циркуляри, арк. 87).

Іван Литвиненко очолював відділ УЦК у Рівненському повіті від 1928 р. до 1936 р. – це був найдіяльніший період роботи осередку. Цьому сприяла власне активність самого полковника, який, будучи співробітником розвідувального відділу УНР у Варшаві, з осені 1928 р. очолив контрольно-розвідувальний центр УНР у Рівному (Справа Литвиненка, арк. 3, 13 зв., 70, 286; Наглядова справа-2, арк. 28; Сідак, Вронська, 2003, с. 62), відтак мав більші можливості для організаційної роботи, ширші контакти з польською владою. До того ж у цей час реалізовувався «волинський експеримент» воєводи Генрика Юзевського (Henryk Józewski), який надавав усіляку підтримку унерівським емігрантам, небезпідставно розцінюючи їх як своїх союзників.

Впродовж усього міжвоєнного періоду діячі Рівненської філії, як і УЦК у Варшаві й інших осередків, усіляко популяризували ім'я Симона Петлюри, адже саме з ним асоціювалася попередня боротьба за незалежність України. У 1924 р. емігранти цукроварні Бабина за підписом генерал-хорунжого Є. Білецького надіслали привітання С. Петлюри: «В імені українського вояцтва, працюючого на Бабинсько-Томахівській цукровні, прошу Вас зволити прийняти поздоровлення з днем Вашого Ангола та побажання сил, здоров'я та енергії перенести всі злидні на вигнання, – ті сили й енергію, що так будуть потрібні при відбудові Самостійної Незалежної України. Всі як оден свято віримо в відродження нашої Батьківщини під Вашим мудрим керівництвом» (Організаційні здобутки, 1925, с. 82). Після загибелі Головного отамана пріоритет у роботі філій УЦК належав урочистостям, присвяченим пам'яті С. Петлюри. Перші траурні акції в Рівному й околицях відбулися у травні–червні 1926 р. (З жалібної хроніки, 1926, с. 27). Подібні заходи відтоді проводили щороку. За ініціативи Рівненського відділу УЦК у місті виник Український громадський комітет зі вшанування пам'яті С. Петлюри. Його очолив керівник філії УЦК Іван Литвиненко, до складу управи ввійшли Степан Скрипник (небіж Симона Петлюри, згодом посол до польського сейму) й Іван Корноухов (юридичний консультант Головної управи постачання УНР, адвокат) та ін. До прикладу, 6 червня 1931 р. комітет організував академію на честь Головного отамана, на якій були присутні понад 500 осіб, серед них – Тадеуш Голувко (Tadeusz Hołowko) та Генрик Юзевський у супроводі інших польських чиновників. Ще раз зауважимо, що в цей час воєвода Г. Юзевський задля толерації українсько-польських відносин

шукав порозуміння у середовищі наддніпрянської еміграції, підтримував заходи відділів УЦК.

Діячі філії у Рівненському повіті опікувалися увічненням пам'яті своїх побратимів, учасників Української революції. У 1932 р. вони організували збір пожертв для пошанування пам'яті повстанців, розстріляних під Базаром, надіславши 43 зл. до спеціального фонду. Представники місцевих українських інституцій та емігранти, що проживали в Острозі, передали в цей фонд 22 зл. (Виказ пожертв, 1932, с. 28).

При відділі УЦК у Рівному виник спеціальний комітет для встановлення пам'ятника отаману Василеві Тютюннику, який помер у Рівному від тифу у грудні 1919 р. Очолив фонд Іван Литвиненко, функції його заступника виконував Данило Ковпаненко, а відповідальна робота скарбника випала Парасковії Багринівській (уродженці Харківщини, у 1917 р. – завідувачці господарства Міністерства юстиції уряду УНР) (Листування-3, арк. 1). На той час могила генерала виглядала дуже скромно: «Звичайний дерев'яний хрест з бляшаною таблицею: “Отаман Василь Несторович Тютюнник. Командуючий Армією УНР – помер у ніч з 18 на 19 грудня 1919 р.”. Під написом образ Св. Архангела Михайла – герб Київської землі» (А. В., 1931, с. 2). Акцію встановлення пам'ятника підтримало Українське воєнно-історичне товариство, а багато емігрантів, що жили в повіті, були його членами. Впродовж 1929–1931 рр. зусиллями комітету УЦК через поіменний список зібрали 736,7 зл. на території Польщі, 40 лей – Румунії. Усього ж було витрачено близько 900 зл. Це дало змогу встановити на місцевому Дубенському цвинтарі у Рівному за проектом архітектора Сергія Тимошенка обеліск Василеві Тютюннику, урочиста посята якого відбулася 14 жовтня 1931 р. (А. В., 1931, с. 2).

Опіка над хворими самотніми побратимами також була пріоритетною в роботі Рівненської філії УЦК. До прикладу, у шпиталі повітового міста 22 червня 1933 р. помер сотник Армії УНР Микола Сак. Через матеріальні труднощі він відправив дружину до заможної родини в Шанхай, а сам жив самотньо. Відділ УЦК під керівництвом І. Литвиненка організував поховання М. Сака на Дубенському цвинтарі в Рівному (Круківський, 1933, с. 24–25). Того самого 1933 р., 18 грудня, у Рівному на цвинтарі, що на Грабнику, за підтримки філії УЦК ховали ще одного емігранта – Миколу Миколаєнка. Хворіючи на сухоти, він не міг працювати, тому перед смертю жив у побратима, у минулому повстанського отамана, командира Гайсинського полку Армії УНР Ананія Волинця (Литвиненко, 1934, с. 29–30).

Не було байдуже діячам філії УЦК і до процесів, які відбувалися у підрадянській Україні. 2 вересня 1934 р., за підписом І. Литвиненка, вони звернулися до секретаріату Ліги Націй у Женеві з «Меморандумом Української політичної еміграції Рівненського повіту на Волині в Польщі», у якому йшлося: «Московським урядом на Україні розстріляно до мільйона душ, вислано на Соловки і Сибірські тундри більше двох мільйонів, а остаточно в минулому році пляново заморено голодом поверх п'яти мільйонів... Тому апелюємо в ім'я засад людскости до всіх Культурних Народів Світу, представлених у Лізі Націй – зупинити свою високу увагу на мільйонах трупів українців планово вимордованих московітами... Протестуємо проти посягань московських катів на гідність і повагу Найвищої установи Культурних Народів – Ліги Націй» (До Секретаріату, арк. 122–123). Однак у тодішній міжнародній ситуації подібні звернення були безрезультатними.

Представники Рівненської філії УЦК як однієї з найорганізованіших на Волині брали безпосередню участь у з'їздах УЦК у Варшаві. Делегатів обирали на загальних зборах осередку. Напередодні з'їзду, 22 грудня 1928 р., відбулися збори українських політичних емігрантів Рівненського повіту за присутності 42 осіб. Збори відкрив уповноважений УЦК у Рівненському повіті І. Литвиненко, запропонувавши присутнім ушанувати пам'ять Головного отамана С. Петлюри. Після цього обрали робочу президію у складі голови Йосипа Біденка (у минулому повстанського отамана) та секретаря Андрія Дубиновського. Учасники зборів надіслали привітання на ім'я президента Польщі маршала Юзефа Пілсудського (Józef Piłsudski), голови уряду Казимира Бартеля (Kazimierz Bartel), воєводи Генрика Юзевського та голови УЦК у Варшаві Андрія Лівичького (Звіти і рапорти-1, арк. 827). У листі до Ю. Пілсудського зазначено: «З'їзд українських політичних емігрантів Рівненщини на Волині з глибокою вдячністю схиляє своє чоло перед національним Героєм польського народу – першим найбільшим достойником і творцем Речипосполитої Польської, що початково відчинив її двері для обездоленої та окривавленої армії Української Народної Республіки» (Перший, 1929, с. 4). Після дотримання всіх урочистостей та формальностей присутні з шести запропонованих кандидатур обрали двох делегатів на Варшавський з'їзд: С. Письменного, на той час мешканця с. Зарицьк Дядьковецької гміни (Звіти і рапорти-1, арк. 827), та генерала Є. Білецького, що переїхав у с. Воскодави Тучинської гміни. Проте, як дають підстави стверджувати звіти Волинського воєводського управління, останній на з'їзд не потрапив нібито через хворобу. У середовищі емігрантів припускали, що справжньою причиною відсутності Є. Білецького був страх за долю двох дочок, залишених у СРСР (Звіти і рапорти-2, арк. 11). Інформацію про тиск на генерала опосередковано підтвердив у спогадах Петро Філоненко: «Ген. Білецький, що жив в селі недалеко Бабина, одного разу показав мені листа з намовою вертатися на Україну. Такі листи хтось підкидав йому часто. Хто це робив – дізнатися він не міг» (Філоненко, 1958, с. 28). Хоча в газеті «Тризуб» повідомляли про присутність Є. Білецького на Варшавському з'їзді серед інших делегатів, що репрезентували близько 40 філій УЦК. Іван Липовецький на сторінках цього видання писав, що Євгена Білецького обрали до фінансової комісії (Липовецький, 1929, с. 4–5).

Напередодні III Еміграційного з'їзду (працював від 28 вересня до 1 жовтня 1934 р.) на зборах Рівненської філії УЦК, що відбулися 2 вересня за участю 27 членів, делегатом на Варшавський з'їзд обрали І. Литвиненка (Огляди, арк. 218 зв.). III З'їзд був позначений активізацією виступів опозиції проти УЦК й еміграційного уряду УНР. У Каліші було опубліковано «Післяз'їздовий звіт опозиційної групи Т-ва УЦК», у якому розкритиковано перебіг і рішення форуму (Wiszka, 2004, s. 172). Суперечності в еміграційному середовищі, закиди керівництву УЦК позначилися на Українській станиці в Каліші. У січні 1936 р. із посади її керівника звільнили генерала Івана Омеляновича-Павленка. Новим очільником став полковник І. Литвиненко, який переїхав із Рівного до Каліша (Справа Литвиненка, арк. 105).

Після від'їзду Івана Литвиненка головою філії УЦК у Рівненському повіті з 1936 р. удруге став генерал Євген Білецький, а 1938 р. його змінив Дмитро Верба. Серед членів Рівненської філії у 1930-х роках були колишні військові й цивільні діячі УНР, зокрема Григорій Шклярів, Олекса Бурлій, Олекса і Сергій Матухи,

Олександр Півоваренко, Петро Піляй, Юстин Сіхневич, Михайло Позлацаний, Антін Дубров, Дмитро Задорожний, Костянтин Майгур, Самійло Савченко, Степан Степанчук, Петро Франчук та ін. (Наглядова справа-2, арк. 43, 59–60, 63, 101). Дмитро Верба, уродженець Київської губернії, старшина 9-го кінного полку 3-ї Залізної дивізії, був інтернований у таборі Каліша, закінчив Спільну юнацьку школу з підготовки старшин при 3-й Залізній дивізії Армії УНР. Після закінчення в 1926 р. навчання у гімназії ім. Т. Шевченка в Каліші виїхав на навчання до УГА в Подєбрадах (Українська, 1959, с. 93). Здобувши фах інженера, переїхав на Волинь, влаштувався лісником поблизу Почаєва (Списки, арк. 14). Згодом перебрався до Рівного, де долучився до роботи філії УЦК, ставши її очільником у передвоєнний час (Наглядова справа-1, арк. 19).

У кінці 1930-х років діяльність філії УЦК у Рівному поступово згорталася. На це вплинула криза «волинського експерименту», відкликання у квітні 1938 р. Г. Юзевського з Волині й переведення його на посаду воєводи в Лодзь. До того ж робота філії УЦК на всій території Волинського воєводства поступово розчинялася у діяльності численних проурядових організацій, партії ВУО, позаяк емігранти формували основу їхнього складу.

Отже, після поразки Української революції і згорання офіційної діяльності еміграційних структур ДЦ УНР у Варшаві 1921 р. виникає УЦК, підтримуваний польською владою. Мета новоствореної організації полягала в координуванні діяльності всіх українських емігрантських економічних і культурно-побутових організацій у Польщі. Перед інституцією стояло завдання опікуватися емігрантами, їхнім працевлаштуванням, надавати моральну й матеріальну допомогу. Перша група УЦК у Рівненському повіті виникла в організованій спосіб наприкінці 1923 р., об'єднавши військових емігрантів, які працювали на Бабинсько-Томашівській цукроварні. Осередок у Рівному розпочав діяльність 1925 р., а ширшу роботу зміг налагодити після травневого перевороту 1926 р. і запровадження «волинського експерименту» Г. Юзевського. Основними формами роботи Рівненської філії УЦК була популяризація імені С. Петлюри, опіка над хворими, самотніми побратимами, організація їхніх поховань, увічнення пам'яті учасників Української революції. Представники відділу брали участь у з'їздах УЦК у Варшаві та не залишалися осторонь подій у підрадянській Україні. Наприкінці 1930-х років відділ поступово розчинився в інших проурядових організаціях. Предметом подальших наукових досліджень може стати аналіз функціонування філії УЦК в інших регіонах Другої Речі Посполитої.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

А. В. (1931, 30 жовтня). Панахида на могилі отамана Василя Тютюнника в Рівному. *Українська нива*, 32, 2.

Виказ пожегтв. (1932, 15 травня). *Тризуб*, 20, 28.

Вісті УЦК-1. *Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі.* (1923, 1 жовтня). 1–2.

Вісті УЦК-2. *Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі.* (1924, листопад). 3, 6.

Вісті УЦК-3. *Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі.* (1925, серпень). 4, 47.

Вісті УЦК-4. *Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі.* (1926, жовтень). 5, 11.

Давидюк, Р. (2016). *Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства.* Львів; Рівне.

Діяльність Секретаріату УЦК. (1923, 1 листопада). *Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі*, 2, 5.

До обов'язку. (1923, 1 листопада). *Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі*, 2, 2–3.

До Секретаріату Ліги Націй у Женеві. Меморандум Української політичної еміграції Рівненського повіту на Волині в Польщі. *Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.)*, ф. 199, оп. 2, спр. 2, арк. 122–123.

З жалібної хроніки. (1926, 18 липня). *Тризуб*, 37–38, 27.

Звіти і рапорти-1: Звіти і рапорти Волинського воєводського управління про суспільно-політичне становище на території воєводства та ін. *Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.)*, ф. 33, оп. 4, спр. 29, 928 арк.

Звіти і рапорти-2: Звіти і рапорти командування першої і другої бригади Корпусу прикордонної охорони і Волинського воєводського управління і ін. про суспільно-політичне становище на території воєводства, 4 січня 1929 – 26 лютого 1929 р. *Держархів Рівненської обл.*, ф. 33, оп. 4, спр. 38, 207 арк.

Коляничук, О., Литвин, М., Науменко, К. (1995). *Генералітет українських визвольних змагань. Біографи генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ ст.* Львів.

Круківський, Є. (1933, 8 жовтня). Сотник Микола Сак. *Тризуб*, 36, 24–25.

Липовецький, І. (1929, 13 січня). Другий Делегатський З'їзд Української Еміграції в Польщі. *Тризуб*, 3, 4–5.

Липовецький, І. (1934, 4 лютого). П'ята сесія Ради Українського Центрального Комітету в Польщі. *Тризуб*, 4, 6–8.

Листування-1: Листування з поліцією з питання звільнення з таборів інтернованих осіб, 13 грудня 1921 – 17 липня 1922 р. *Держархів Рівненської обл.*, ф. 30, оп. 18, спр. 145, 16 арк.

Листування-2: Листування з Волинським воєводським управлінням про нагляд над колишніми інтернованими особами, що працюють у с. Бабин і Шпанів. *Держархів Рівненської обл.*, ф. 30, оп. 19, спр. 287, 4 арк.

Листування-3: Листування з представниками УЦК по Рівненському повіту про видачу дозволу на збір пожертв і будівництво пам'ятника отаману УНР Василю Тютюннику. *Держархів Рівненської обл.*, ф. 30, оп. 19, спр. 413, 2 арк.

Литвиненко, Г. (1934, 25 травня). Микола Миколаєнко. *Тризуб*, 19–20, 29–30.

Наглядова справа-1: Наглядова справа за діяльністю товариства «Українська школа» в Рівному. *Держархів Рівненської обл.*, ф. 30, оп. 20, спр. 842, 34 арк.

Наглядова справа-2: Наглядова справа за діяльністю УЦК в Польщі і уповноваженого у м. Рівне. *Держархів Рівненської обл.*, ф. 30, оп. 20, спр. 845, 112 арк.

Обіжник Українського Центрального Комітету. (1923, 1 жовтня). *Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі*, 1, 2.

Огляди Волинського воєводського управління про діяльність політичних партій, товариств і союзів на території воєводства, 9 лютого 1934 – 29 грудня 1934 р. *Держархів Рівненської обл.*, ф. 33, оп. 4, спр. 69, 308 арк.

Організаційні здобутки української еміграції в Польщі (серпень 1923 – червень 1925 р.). (1925, серпень). *Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі*, 4, 82.

Перший емігрантський з'їзд у Рівному. (1929, 15 січня). *Українська нива*, 3, 4. Садовський, М. (1954). *Микола Ковальський (1885–1944)*. Нью-Йорк; Торонто.

Сідак, В., Вронська, Т. (2003). *Спецслужба держави без території: люди, події, факти: військова розвідка та контррозвідка ДЦ УНР в екзилі 1926–1936 рр.* Київ: Темпора.

Списки офіцерів петлюрівської армії і армії УГА. 24 вересня 1937 – 13 жовтня 1937 р. *Держархів Волинської обл.*, ф. 46, оп. 9, спр. 4041, 59 арк.

Справа Литвиненка: Справа по звинуваченню Литвиненка-Морозенка Івана Даниловича, він же Солончак Д. К., спр. 10418. *Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ*, ф. 5, 346 арк.

Справа Стрижевського: Справа по звинуваченню Стрижевського Антона Йосиповича, спр. 1101. *Державний архів Рівненської обл.*, ф. Р-2771, оп. 2, 136 арк.

Статут Товариства «Український Центральный Комітет у Польщі», 1921 р. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України*, ф. 3508, оп. 1, спр. 1-а, арк. 3–7.

Тинченко, Я. (2007). *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*. Київ: Темпора.

Тинченко, Я. (2011). *Офіцерський корпус Армії УНР (1917–1921)*, 2. Київ: Темпора.

У Польщі. (1933, 10 вересня). *Тризуб*, 32, 26.

Українська Господарська академія в Ч. С. Р. 1922–1935. (1959). Нью-Йорк.

Уповноважені Українського Центрального Комітету. (1925, серпень). *Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі*, 4, 52.

Філоненко, П. (1958). *Збройна боротьба на Волині (Спомин учасника)*. Вінніпег, Канада.

Циркуляри Українського Центрального комітету в Польщі. *Центральний державний історичний архів України, м. Львів*, ф. 580, оп. 1, спр. 6, 112 арк.

Wiszka, E. (2004). *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*. Toruń.

REFERENCES

A. V. (1931, Zhovten 30). Panakhyda na mohyli otamana Vasyliia Tiutiunnya v Rivnomu. *Ukrainska nyva*, 32, 2 (in Ukrainian).

Vykaz pozhertv. (1932, Traven 15). *Tryzub*, 20, 28 (in Ukrainian).

Visti Ukrainskoho Tsentralnogo Komitetu v Polshchi. (1923, Zhovten 1). 1–2 (in Ukrainian).

Visti Ukrainiskoho Tsentralnoho Komitetu v Polshchi. (1924, Lystopad). 3, 6 (in Ukrainian).

Visti Ukrainiskoho Tsentralnoho Komitetu v Polshchi. (1925, Serpen). 4, 47 (in Ukrainian).

Visti Ukrainiskoho Tsentralnoho Komitetu v Polshchi. (1926, Zhovten). 5, 11 (in Ukrainian).

Davydiuk, R. (2016). *Ukrainska politychna emihratsiia v Polshchi: sklad, struktura, hromadsko-politychni praktyky na terytorii Volynskoho voievodstva.* Lviv; Rivne (in Ukrainian).

Diiainist Sekretariatu UTsK. (1923, Lystopad 1). *Visti Ukrainiskoho Tsentralnoho Komitetu v Polshchi*, 2, 5 (in Ukrainian).

Do oboviazku. (1923, Lystopad 1). *Visti Ukrainiskoho Tsentralnoho Komitetu v Polshchi*, 2, 2–3 (in Ukrainian).

Do Sekretariatu Lihy Natsii u Zhenevi. Memorandum Ukrainskoi politychnoi emihratsii Rivnenskoho povitu na Volyni v Polshchi. *Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti (Derzharkhiv Volynskoi obl.)*, f. 199, op. 2, spr. 2, ark. 122–123 (in Ukrainian).

Z zhalibnoi khroniky. (1926, Lypen 18). *Tryzub*, 37–38, 27 (in Ukrainian).

Zvity i raporty Volynskoho voievodskoho upravlinnia pro suspilno-politychne stanovyshche na terytorii voievodstva ta in. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoi oblasti (Derzharkhiv Rivnenskoi obl.)*, f. 33, op. 4, spr. 29, 928 ark. (in Ukrainian).

Zvity i raporty komanduvannia pershoi i druhoi bryhady Korpusu prykordonnoi okhorony i Volynskoho voievodskoho upravlinnia i in. pro suspilno-politychne stanovyshche na terytorii voievodstva, 4 sichnia 1929 – 26 liutoho 1929 r. *Derzharkhiv Rivnenskoi obl.*, f. 33, op. 4, spr. 38, 207 ark. (in Ukrainian).

Kolianchuk, O., Lytvyn, M., & Naumenko, K. (1995). *Heneralitet ukrainskykh vyzvolnykh zmahan. Biohramy heneraliv ta admiraliv ukrainskykh viiskovykh formatsii pershoi polovyny XX st.* Lviv (in Ukrainian).

Krukivskyy, Ye. (1933, Zhovten 8). Sotnyk Mykola Sak. *Tryzub*, 36, 24–25 (in Ukrainian).

Lypovetskyi, I. (1929, Sichen 13). Druhyi Delehatskyi Zizd Ukrainskoi Emihratsii v Polshchi. *Tryzub*, 3, 4–5 (in Ukrainian).

Lypovetskyi, I. (1934, Liutyi 4). Piata sesiia Rady Ukrainiskoho Tsentralnoho Komitetu v Polshchi. *Tryzub*, 4, 6–8 (in Ukrainian).

Lystuvannia z politsiieiu z pytannia zvilnennia z taboriv internovanykh osib, 13 hrudnia 1921 – 17 lypnia 1922 r. *Derzharkhiv Rivnenskoi obl.*, f. 30, op. 18, spr. 145, 16 ark. (in Ukrainian).

Lystuvannia z Volynskym voievodskym upravlinniam pro nahliad nad kolyshnimy internovanyamy osobamy, shcho pratsiuut u s. Babyn i Shpaniv. *Derzharkhiv Rivnenskoi obl.*, f. 30, op. 19, spr. 287, 4 ark. (in Ukrainian).

Lystuvannia z predstavnykamy UTsK po Rivnenskomu povitu pro vydachu dozvolu na zbir pozhertv i budivnytstvo pamiatnyka otamanu UNR Vasyliu Tiutiunnyku. *Derzharkhiv Rivnenskoi obl.*, f. 30, op. 19, spr. 413, 2 ark. (in Ukrainian).

Lytvynenko, H. (1934, Traven 25). Mykola Mykolaienko. *Tryzub*, 19–20, 29–30 (in Ukrainian).

Nahliadova sprava za diialnistiu tovarystva «Ukrainska shkola» v Rivnomu. *Derzharkhiv Rivnenskoï obl.*, f. 30, op. 20, spr. 842, 34 ark. (in Ukrainian).

Nahliadova sprava za diialnistiu UTsK v Polshchi i upovnovazhenoho u m. Rivne. *Derzharkhiv Rivnenskoï obl.*, f. 30, op. 20, spr. 845, 112 ark. (in Ukrainian).

Obizhnyk Ukrainiskoho Tsentralnogo Komitetu. (1923, Zhovten 1). *Visti Ukrainiskoho Tsentralnogo Komitetu v Polshchi*, 1, 2 (in Ukrainian).

Ohliady Volynskoho voievodskoho upravlinnia pro diialnist politychnykh partii, tovarystv i soiuzyv na terytorii voievodstva, 9 liutoho 1934 – 29 hrudnia 1934 r. *Derzharkhiv Rivnenskoï obl.*, f. 33, op. 4, spr. 69, 308 ark. (in Ukrainian).

Orhanizatsiini zdobutky ukrainskoï emihratsii v Polshchi (serpen 1923 – cherven 1925 r.). (1925, Serpen). *Visti Ukrainiskoho Tsentralnogo Komitetu v Polshchi*, 4, 82 (in Ukrainian).

Pershyi emihrantskyi zizd u Rivnomu. (1929, Sichen 15). *Ukrainska nyva*, 3, 4.

Sadovskiy, M. (1954). *Mykola Kovalskiy (1885–1944)*. Niu-York; Toronto (in Ukrainian).

Sidak, V., & Vronska, T. (2003). *Spetssluzhba derzhavy bez terytorii: liudy, podii, fakty: viiskova rozvidka ta kontrozvidka DTs UNR v ekzyli 1926–1936 rr.* Kyiv: Tempora (in Ukrainian).

Spysky ofitseriv petliurivskoi armii i armii UHA. 24 veresnia 1937 – 13 zhovtnia 1937 r. *Derzharkhiv Volynskoi obl.*, f. 46, op. 9, spr. 4041, 59 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvynuvachenniu Lytvynenka-Morozenka Ivana Danylovycha, vin zhe Solonchak D. K., *Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, m. Kyiv*, f. 5, spr. 10418, 346 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvynuvachenniu Stryzhevskoho Antona Yosypovycha, spr. 1101. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï obl.*, f. R–2771, op. 2, 136 ark. (in Ukrainian).

Statut Tovarystva «Ukrainskyi Tsentralnyi Komitet u Polshchi», 1921 r. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy*, f. 3508, op. 1, spr. 1-a, ark. 3–7 (in Ukrainian).

Tynchenko, Ya. (2007). *Ofiterskyi korpus Armii Ukrainiskoi Narodnoi Respubliky (1917–1921)*. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).

Tynchenko, Ya. (2011). *Ofiterskyi korpus Armii UNR (1917–1921)*, 2. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).

U Polshchi. (1933, Veresen 10). *Tryzub*, 32, 26 (in Ukrainian).

Ukrainska Hospodarska akademiia v Ch. S. R. 1922–1935. (1959). Niu-York (in Ukrainian).

Upovnovazheni Ukrainiskoho Tsentralnogo Komitetu. (1925, Serpen). *Visti Ukrainiskoho Tsentralnogo Komitetu v Polshchi*, 4, 52 (in Ukrainian).

Filonenko, P. (1958). *Zbroina borotba na Volyni (Spomyn uchasnyka)*. Vinnipeh, Kanada (in Ukrainian).

Tsyrkuliary Ukrainiskoho Tsentralnogo komitetu v Polshchi. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv*, f. 580, op. 1, spr. 6, 112 ark. (in Ukrainian).

Wiszka, E. (2004). *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*. Toruń (in Polish).

Ruslana DAVYDYUK

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Professor of the Department of History of Ukraine
Rivne State Humanitarian University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0485-5121>
e-mail: davrus63@gmail.com*

Yaroslav MARCHENKO

*PhD (History), Associate Professor
First Deputy Chief of the Hetman Petro Sahaidachny
National Army Academy
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9569-6324>
e-mail: ymarchenko8@gmail.com*

**DEPARTMENTS OF THE UKRAINIAN CENTRAL COMMITTEE
IN RIVNE DISTRICT:****ACTIVITY AND PERSONAL DIMENSION (1923–1939)**

The article examines the circumstances of the formation of the Ukrainian Central Committee (UCC) in Warsaw. It was found that the institution faced the task of organizing the Ukrainian political emigration in Poland, providing its representatives with moral and material care. The activities of the UCC in Warsaw included job searches for interned military personnel of the UNR Army, assistance in issuing certificates for obtaining asylum (shelter) cards. In order to consolidate emigrants, the UCC created local departments (branches) and appointed commissioners. It was analysed that organizational difficulties, internal contradictions, lack of personnel, changes of branch managers, dispersion of emigrants negatively affected the work of UCC branches.

The scientific novelty of the article lies in the introduction into scientific circulation of archival documents, interwar periodicals, which made it possible to highlight the stages of formation, forms of work and the personal profile of the UCC department in Rivne District.

It has been proven that the first group of the UCC in the Rivne District arose at the Babynsko-Tomakhiv sugar factory, uniting military emigrants led by General of the Army of the Ukrainian People's Republic Yevhen Biletsky. The establishment of the UCC department in Rivne took place after the May coup of 1926, under the conditions of the «Volyn experiment» of Voivode Henryk Yuzevskiy, who provided all kinds of support to the emigrants of the Ukrainian People's Republic, considering them as his allies. The most active period of the UCC Rivne branch lasted from 1928 to 1936 under the leadership of Ivan Lytvynenko, a colonel of the Ukrainian People's Republic Army. This was facilitated by the fact that, as an employee of the intelligence department of the Ukrainian People's Republic in Warsaw, the head of the control and intelligence center of the Ukrainian People's Republic in Rivne, he had better opportunities for organizational work and wider contacts with the Polish authorities.

The forms of UCC's Rivne branch work, such as: popularizing the name of Simon Petlyura, caring for sick, lonely brothers-in-arms, organizing their burials, perpetuating the memory of the Ukrainian Revolution participants, were studied. Attention is focused on the branch officials' reactions to the events in Soviet Ukraine. Attention was drawn to the participation of Rivne branch representatives in UCC's Warsaw congresses. The gradual

termination of the UCC's Rivne branch activity at the end of the 1930^s is substantiated. The reasons for this are determined to be the collapse of the «Volyn experiment», as well as the dissolution of the UCC cell in other pro-government structures.

Keywords: Ukrainian Central Committee, Second Polish Republic, department, Rivne District, «Volyn experiment».